

Funda Uzdu Yıldız
V. Doğan Günay
Université de Dokuz Eylül

Synergies Turquie n° 4 - 2011 pp. 153-167

Résumé : On peut commenter le terme d'idéologie avec différents systèmes de pensée. Ce terme a été largement employé dans les années 60-70 au centre des recherches différentes et avec lui, on a essayé d'orienter la société. Ce terme est employé dans un sens positif ou négatif par des chercheurs différents. A l'époque où l'idéologie marxiste est très populaire, l'idéologie et surtout l'idéologie marxiste ont été étudiées de différents points de vue. Par la suite ce terme a tendance d'être remplacé par d'autres tels que doxa, sens commun ou représentation. Dans cette étude intitulée « la dimension idéologique du discours littéraire », on montre la relation entre l'idéologie et l'axiologie dans les périodes suivantes où l'idéologie a été évaluée dans la théorie de la culture. L'axiologie et l'idéologie se complètent l'une l'autre. L'axiologie est le résultat et la cause de l'idéologie ou vice versa. Après avoir exposé l'histoire de l'idéologie, l'idéologie a été comparée avec l'axiologie. Par la suite, on a parlé des moyens d'expression idéologique, du langage qui appartient à l'idéologie et des moyens de persuasion qui concernent l'idéologie. Quant à la littérature, en tant qu'un appareil idéologique et culturel, elle est considérée comme l'un des centres qui produit et qui transmet l'idéologie. C'est pourquoi la littérature est un moyen important pour l'idéologie.

Mots-clés : ideologie, axiologie, discours littéraire.

Abstract: The term of ideology can be interpreted with the help of other systems of thought. This term was widely used within the center of other researches in the 60s and 70s, and the society was attempted to be guided using ideology. The term of ideology has been used both positively and negatively by a variety of researchers. During the period when Marxist ideology was very popular, the term of ideology, especially Marxist ideology was examined from different points of view. Using the term of ideology was given up in time and this term was replaced by the terms of doxa, common meaning or representation. During the following period, the relationship between the terms of ideology and axiology has been demonstrated in this study called "The Ideological Dimension of Literary Discourse", The terms of axiology and ideology complete each other. Axiology is both the reason and the result of ideology or ideology is the reason and the result of axiology. Ideology has been compared to axiology after a brief reference to the history of ideology. Later on, ideological ways of expression, ideological language and finally the ways of persuasion concerning ideology have been mentioned. In regard to the literature; it is considered as one of the centers that both produces and transfers ideology as of an ideological and cultural means. Therefore, literature is a crucial means for ideology.

Key words: ideology, axiology, literary discourse.

O. Giriş

İdeoloji her dönemde farklı anlamlar yüklenen terimlerin başında gelir. Özellikle Marksist düşüncenin yaygın olduğu 1960'larda farklı toplumsal kesimler için çok önemli bir tarafı vardır. Marksistler için ideoloji bir yaşama biçimi ya da Marksist yaklaşım için bir öğreti konumundayken, karşı görüşler için çok tehlikeli bir terim olarak görülmüştür.

İdeoloji sözcüğü ilk olarak 1796 yılında Fransız filozof Destutt de Tracy tarafından kullanılır (Aktaran Althusser, 2003: 75). Tracy konusu düşünce (fr. *idée*) olan, düşünceleri inceleyecek bir bilim dalı tasarlar ve "idée" (düşünce, kanı, inanış) sözcüğünden "*idéologie*" terimini üretir. "Yunanca *idea* (görülen biçim) sözcüğüyle *logos* (bilgi) sözcüğünün birleştirilmesiyle yapılmış ve *düşünbilim ya da düşünceyi inceleyen bilim* anlamında ileri sürülmüştür" (Hançerlioğlu, 1979: 200). O dönemdeki 'ideoloji' terimi yansızdır ve betimleyici bir terim olarak çok geniş kitlelerce kullanılır.

"Oluş kavramının merkezi bir yere sahip olduğu Aydınlanma Çağı Felsefesi'nin klasik geleneklerinden biri uyarınca bu terimle, düşüncelerin (ideo-) oluşuna ilişkin kuramı (-loji), yani ideolojiyi anlatmak istiyorlardı. Oluşturdukları topluluğa da ünlü bir isim vermişler, ideologlar demişlerdi" (Althusser, 2003: 75).

Bu açıklamalardan da anlaşıldığı gibi kökeninde ideoloji kavramı olumsuz bir anlam içermemektedir. Örneğin politik inançlar dizgesini betimlemede ideoloji terimi kullanılır. Fransız Akademisi, ilk kez 1835'te sözlüğün 3. baskısında ilgili kavrama yer verir. Bu sözlükteki tanım şöyledir: "Düşünceler bilimi, düşüncelerin kaynağı ve kuruluşu hakkındaki dizge". Genel olarak bu kavram bir döneme ya da bir çağa, bir topluma, bir sınıfa ya da bir toplumsal gruba ait düşünceler, inançlar ve doktrinler bütünüdür. Cabanis ile Destutt de Tracy, ideoloji ile ilgilenen kişi için "*idéologue*" sözcüğünü uydururlar. "*Idéologue*" ise ideolojistleri küçümsemek için Fransız yazar Chateaubriand'in kullandığı ve Napoléon'un meşhur ettiği bir sözcüktür. Napoléon "Ben metafizikten anlamam. Metafizikçiler baş düşmanımdır. Onlara *ideolog* adını taktım" der (Aktaran Meriç, 1996: 261). Yine onun ünlü "İdeologlarla hiçbir şey yapılamaz" deyişi ile bu kesime olan yargısı kolayca görülebilir. Yani Napoléon'un anlatımında metafizikçilerle ideologlar kötü insanlardır. "*Idéophobe*" ise, ideolojistlerin Napoléon'a taktıkları addır.

Sonraki dönemlerde sözcük fazla bir değer görmez. Bu dönemi belirtmek için Çelik, ideolojinin bu uzun tarihini şöyle betimler: "Uzun tarihi boyunca ideoloji, bitimlilikten bitimsizliğe, olumludan olumsuzuza sürekli bir salınış içinde, sürekli bir kararsızlık halinde kaldı" (Çelik, 2005: 16). Karl Marx'ın görüşlerinin batı dünyasında tanınmasına kadar sözcük fazla bir gelişim göstermez. XX. yüzyıl içinde sömürgeleştirilmiş toplumların özgürlüğe kavuşmasında Marksist ideolojinin önemli bir yeri vardır. Toplumlar "halklara özgürlük" sloganı peşinde özgürlüklerini arama yoluna gitmişlerdir. Özellikle ikinci dünya savaşından sonra tüm dünyaya yayılan özgürleşme ve batı sömürgeciliğinden kurtulma dalgası sırasında Marksist ideoloji çok önemli bir işlev görür.

Avrupa'da İkinci Dünya Savaşı etkileri sona erdikten sonra, ideoloji teriminin kullanımı artık eskisi kadar yaygın değildir. Özellikle sınıfsal yapıyla ilişkili olarak kullanılması terimden hızla uzaklaşılmasına neden olmuştur. 80'lerden sonrasını adlandırmada ideoloji-sonrası, kültür kuramları, postmodernizm gibi adlar kullanılır. Yani bu dönem, ideolojiden ve özellikle Marksizmden kurtulma dönemi olarak görülebilir. Hatta ünlü Marksistler bile

kendi çalışmalarında artık Marksist ideolojiye yer vermezler. “Louis Althusser, geçmişten alınılan birçok Marksist düşüncenin, kuramın kendisinden ayrıştırılması gerektiğini hisseden bir Marksist’ti. Claude Lévi-Strauss, Marksizm’in, kendi özel uzmanlık alanı olan antropolojiye pek katkıda bulunamayacağını açıklıkla takdir eden bir Marksist’ti” (Eagleton, 2004: 34). Bu dönemler içinde ideolojinin olmadığı, ama “-loji” ile biten çok sayıda kavramın yaygın olarak kullanıldığı dönemlerdir. Artık ideoloji kavramı eski değerini bulamamaktadır. Bu durumu N. Betül Çelik şöyle özetler:

“İdeoloji-sonrası toplumlarda yaşadığımızı göre artık asıl anlamamız gereken, ideolojik mekanizma ve stratejilerin nasıl işlediği değil; bu mekanizmaların fazlasıyla farkında olan bireyin, bunları değiştirmek için hiçbir sorumluluk almaya yanaşmaması nedenidir. İşte bu düşünce çerçevesinde, ideoloji-sonrası toplumlarda yaşayan bizler için ideoloji ancak modası geçmiş bir kavram olabilir” (2005: 16).

Özellikle yeni dönemde ideoloji kavramı yeniden tanımlanır ve ideolojiye farklı anlamlar yüklenmeye çalışılır. Genellikle eski tanımlar yeniden ele alınır. İdeolojinin tanımı konusunda, neredeyse konuyla ilgilenen herkes bir tanım geliştirmiştir. İdeoloji kavramını Karl Marx, Frederic Engels, Raymon Aron, Louis Althusser, Hannah Arendt, Raymond Boudon, Etienne Balibar gibi araştırmacılar ve filozoflar, kendi çalışmaları bağlamında tanımlamışlardır. “Felsefeden iletişim bilimlerine, antropoloji ve sosyolojiden siyaset bilimine pek çok farklı disiplinin kavramla ilgili yaklaşımları farklı noktalarda olmuştur” (Çelik, 2005: 14). Hepsinin de ortak yanı, bir toplumsal gruba ait düşünce dizgesinin ideolojiyi belirtmesidir. Raymon Aron’un yaptığı tanım, konuyu yaklaşık olarak özetler: “Toplumsal çevrenin yorumlanmasının genel dizgesidir” tanımı, ortak bir tanım gibi görülür (Aktaran Charaudeau & Maingueneau, 2002: 300). Belli bir toplum içinde tarihsel bir görevin ve bir varoluşun olması gerekliliği vurgulanır.

Kavramı olumlu biçimde tanımlayanlar olduğu gibi, olumsuz biçimde tanımlayanlar da olmuştur. Örneğin Roland Barthes, ideolojiyi, “eğer bütün bilgiler, bütün halk konuşmaları bir araya getirilirse bu konuşma bir canavara dönüşür ve bu canavara ideoloji denir” (1976: 104) şeklinde tanımlar. Bu tür bir tanım, kavramdan duyulan rahatsızlığı belirtmek için yapılmıştır.

Genel olarak altmışlı yetmişli yıllar hem ideolojinin yaygın olarak kullanıldığı hem de ondan uzaklaşmaya başlanan dönemleri belirtir.

1. 60’lı ve 70’li Yıllara Kısa Bir Bakış

Avrupa’da altmışlı ve yetmişli yıllarda sosyal bilimler alanındaki birçok çalışma ideoloji temelli olmuştur. Bu dönem, ideoloji yoluyla toplumların en fazla evrilmesi istenen dönemlerin başında gelmektedir. Burada Karl Marx’ın kuramı ve Rusya’daki uygulamaları çok önemli bir yer tutmaktadır. “İdeoloji ilk kez Marx’la birlikte sosyal ve siyasal bilimler için çözümleyici ve eleştirel değeri olan bir kavrama dönüşmüştür” (Çelik, 2005: 22). Ancak bu ideoloji ileriki dönemlerde çok keskin olarak değerlendirilecektir. Şerif Mardin, William James’ten esinlenerek sert ve yumuşak ideoloji şeklinde iki tür ideolojiden söz eder. “Sert ideoloji ile, sistematik bir şekilde işlenmiş, temel tarzı yapıtlara dayanan, seçkinlerin kültürüyle sınırlandırılmış, içeriği kuvvetli bir yapı anlaşılıyor. Yumuşak ideoloji ile de, kitlelerin çok daha şekilsiz inanç ve bilişsel dizgeleri anlaşılıyor” (Mardin, 1992a: 13). Örneğin dinsel inançlar yumuşak ideolojiler arasında yer alır (Mardin, 1992b: 28). Sınıfsal ayrım temelinde gelişen Marksist ideoloji de sert grup içinde yer alır.

Avrupa'da ideolojinin gelişmesinde ve yaygınlaşmasında başka düşünürlerin ve kuramcılarının da adını anmak gerekir. Louis Althusser, Jacques Lacan, Antonio Gramsci gibi araştırmacıların çalışmalarıyla ideoloji kavramı hem genişletilmiş hem de uzun süre toplumda önemli bir yeri olmuştur. Althusser'in düşüncesi Avrupalıların ve özellikle de Fransızların düşüncesini çok etkilemiştir. Çalışmalar, Marksizm ile dilbilim ve psikanaliz gibi alanlar birbiriyle ilişkilendirilir. Althusser ve çevresinin yapmaya çalıştığı, Rusya'da işçi sınıfı temelinde gelişen ve sert ideoloji olarak değerlendirilen yaklaşımı; Batıya, özellikle Avrupa toplumuna yumuşak ideoloji olarak sunma isteğidir. Marksist düşünce temelli, Avrupa komünist partilerinin yeni ideolojik yaklaşımları da Althusser'in yapmaya çalıştığı duruma uygundur. Bu partiler devrimle değil, seçimle iktidara gelmeyi amaçlamışlardır. Özellikle Fransız Komünist Partisi ve bu partiye yakın görüşlerde yayın yapan *La Pensée* ve *La Nouvelle Critique* gibi dergilerin de bu yaygınlaşmada önemli bir yeri vardır (Aron, 2007). Bu tür dergi ve gazeteler değişik dönemlerde çok önemli işlevler görmüşlerdir. Kısaca her dönem kendi tartışma ortamını, tartışma alanını bulmuş ve kendisini ifade edebilmiştir.

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte katı Marksizm'den uzaklaşmaya başlanır. Kapitalist dizgenin uygulayıcısı konumundaki Batı dünyası devletlerinin, Doğu Bloğunu toptan yadsımasının da bu hızlı uzaklaşmada önemli bir yerinin olduğunu söyleyebiliriz. Artık tartışmalarda ideolojiye fazla yer kalmaz. "Günümüz toplumlarının, liberal demokrasinin küresel yaygınlaşmasının bir sonucu olarak ideolojinin etkisini yitirdiği toplumlar olduğu savı" (Çelik, 2005: 17) yaygındır. Bu dönemde "kültür" kavramı öne çıkar. "Kişilerin yaşantılarını değerlendirmelerine yardım eden, hareketlerine yol gösteren anlamların tümü" (Mardin, 1992a: 45) olarak tanımlanan kültür de, insanı tanımlamaya yönelik önemli ipuçları taşımaktadır. Hatta Batı, bilinçli olarak Marksist bir ideoloji adını duymaktansa, aynı şeyleri tartışıyor bile olsa ideoloji yerine kültür kavramı ya da bu kavram içinde sayılacak birçok bilim adını duymayı tercih etmiştir. Kısacası 80'lerle birlikte ideoloji kavramı yerini kültür kavramına bırakmıştır.

Terry Eagleton ideolojiden sonra toplumda yer edinen kültür kavramına sıklıkla gönderimde bulunur.

"Şeyleri doğallaştırmak, yerini şeyleri kültürleştirmeye bırakır. Her iki şekilde de, şeyler kaçınılmaz gibi algılanırlar. Çıkarıcılığın, sokak kanunlarının egemen olduğu bir çağda, herkes şeyleri "doğallaştırma" stratejisini kapmış olduğuna göre, yaşam tarzına meşruiyet kazandırmak için artık daha farklı, daha fazla rağbet görebilecek bir yol bulmanız gerekir. İşte bu da kültür kavramıdır"(Eagleton, 2004: 60).

Bu açıklamasında da görüleceği gibi, Eagleton yalnızca betimlemekle kalmaz, bizzat sorumluluk alıp kültürün ve kültür kavramının neyin yerine geçtiğini de gösterir. Düşünce bağlamındaki bu değişim ve geçiş bir günde ya da bir yılda olmamıştır. 70'li yıllardan sonra film, imge, moda, yaşam tarzı, pazarlama, reklamcılık, medya iletişimi gibi toplumsal iletişim yollarının yaygınlaştığı görülür. İşaretler ve göstergeler, neredeyse kendisi bir ideoloji olarak toplumun her kesimine yayılmaya başlar. Medyanın dili ve kültürün büyük bölümü gündelik yaşamın dili olmuştur. Aslında bu dönemde ideolojik bilgiler daha ziyade simgesel yolla aktarılır.

2. Değerbilim ve İdeoloji

İdeoloji, varolan durumun dışındaki yeni bir düşünce, uygulama ya da yaşama biçimi olarak değerlendirilebilir. Yani bilinenin ötesindeki yeni bir durumu gösterir. Bilinen ile

öğretilmek istenen karşıtlığı günümüz söylem çözümlemesinde de sıklıkla ele alınan bir durumdur. “Bilinen” olarak değerbilim (fr. *axiologie*), “öğrenilecek ya da öğretilecek” şey olarak da ideoloji kavramı görülür. Değer dizgesi bir konuyu yargılama anlamında bir değeri inceler, yani bir durumu, bir konuyu, bir nesneyi ya da bir olguyu nitelik kazandırma açısından görme, o konuya değer verildiğini gösterir. Bu bağlamda kültürel değerlerin tümü değerbilim ile ilgilidir. İnsana ait yargılar ya da yargılamalar, yaşanmış bazı deneyimlerin sonucunu belirtir. Yaşadığımız bazı olumlu ya da olumsuz şeyleri bir nesneyi seçme aşamasında kullanırız. Yine bu yargılarda bazı kestirimlerden, imgesel deneyimlerin sonuçlarından yararlanırız. O halde değerbilim ilk bakışta toplumu ilgilendiriyor gibi görünse de; bireysel demek olan “ben”in çevresinde oluşan bir değeri yargılama işidir. Her topluma ait belli bir değerler dizgesi vardır. Toplumsal olan bir değeri yargılama, varolanlar arasından bir seçme yapma, yaşanmışlıklarla ya da bilgi birikimi ile onlara belirli anlamlar yükleme işidir.

İdeoloji ise değerler dizgesi içinde doğan, düşünce kaynaklı bir dizgedir. Bu açıklamadan da anlaşıldığı gibi, ideoloji ve değerbilimin her ikisi de bir değer arayışını (fr. *quête de valeur*) ilgilendirir (Krynski, 1981: 31-32). Birisi var olan değerlerin korunması bağlamında, diğeri ise yeni değerler yaratma konusundadır.

Yukarıda sözü edilen bilinen/öğretilmek istenen karşıtlığı her yerde vardır. Yazınsal metinler için de benzer şeyler söylenebilir. Bir tarafta bilinen toplumsal durumlar, olgular, değerler, gelenek ve görenekler vardır. Diğer yanda ise yazarın içinde bulunduğu topluma önerdiği yenilikler olabilir. Yazar bir roman yazarken topluma ait birçok bilineni kullanır. Anlatı kuramı açısından “ansiklopedik bilgi” denilen şeyler, değerbilimi ilgilendiren bilinen şeylerdir. Bilinen toplumsal değerlerin, yargıların değişmesi de kolay olmamaktadır. Aynı romanda yeni olan ve okuyucu yönlendirmek, okuyucuya “öğretilmek” istenen kısımlar da olabilecektir. Yazarın metin yoluyla okuyucuda uyandırdığı sorularla varmak istediği durum, ideolojiyle ilgilidir. Bu da değişebilecek kısımdır.

Bir başka açıdan bakıldığında, her toplumun, içinde yaşadığı ve gelenek ve göreneklerini belirten bir değerbilim vardır. İnsanların tüm davranışları toplumlara ait değerbilim içinde anlam bulur. Bir topluma ait topluluğun üyeleri konumundaki tüm bireyler, topluma ait değer yargılarını bilirler ve toplum içinde buna göre davranırlar. Dizisel eklemelişite değerler, dizge biçiminde düzenlenir ve bu durumlar, değerbilim adıyla tanımlanan sınıflandırma biçiminde sunulur.

İdeoloji ise yeni bir “değerbilim” oluşturma işidir ya da değerler evreninin eklemelişini belirtir. Yani her ideoloji, bir değerbilimin içinden çıkmaktadır ve kendisi var olan değerbilim yerine geçecek yeni bir değerler dizgesi önermektedir. Görüleceği gibi öğretilecek olan (ideoloji), her durumda bilinenden (değerbilim) yola çıkılarak geliştirilmektedir.

İdeoloji, toplumların ve dünyanın genel yorumlanma biçimini belirtir. İdeolojiyi aktarmada kullanılan söylemde, bireyin yalnızca bilgilendirilmesi ile yetinilmeyip, onu şu ya da bu ideolojiyi benimsemeye zorlayan bir anlatım biçimi varsa, o söylemde baskın bir ideolojiden söz etmek olasıdır.

İdeoloji ile değerbilim her zaman birbirinin yerinde gözü olan iki düşünce biçimidir. Zamanla bir ideoloji tüm toplumca benimsenirse, o değerbilim durumuna geçecektir. Greimas ideoloji-değerbilim ilişkisini şöyle açıklar:

“Bir ideoloji, o ideoloji tarafından sorumluluğu alınan değerlerin güncellenmiş konumuyla belirginleşir. Bu değerlerin gerçekleşmesi (fr. *réalisation des valeurs*), yani öznenin değer nesne ile birlikte olması, ister istemez ideoloji durumunu ortadan kaldırır” (Greimas, 1979: 180).

Bir ideoloji yaygınlaşıp geniş kesimler tarafından benimsendiği zaman, artık ideoloji olmaktan çıkar ve değerbilime dönüşür. Burada göstergebilimsel açıdan çok önemli bir saptamayı yeniden söylemek gerekiyor: “Öznenin değer nesne ile birlikte olması, ister istemez ideoloji durumunu ortadan kaldırır”. O zaman öznenin peşinde koştuğu şey ideolojidir, ona sahip olmaya başlaması ile bu ideoloji değerbilime dönüşmeye başlar. Bu sefer özne, peşinden koşacağı yeni bir ideoloji yaratacaktır.

Toplum sürekli değişeceğine göre, eskiden ideoloji olan bu yeni değerbilim içinden yepyeni bir ideoloji daha çıkacak. Bu durum insanlık var olduğu sürece yinelenip duracaktır.

Değerbilim	→	İdeoloji
Değerbilim	←	İdeoloji
Değerbilim	←	İdeoloji
Değerbilim	←	İdeoloji

Tablo: Tarih içinde değerbilim-ideoloji arasındaki serüven

Üstteki tablo insanlık tarihinin kısa bir özeti gibidir. Tarihin en eski döneminden bu yana farklı bir düşünce (ideoloji) hep varolan yapı içinde (değerbilim), ona rağmen ve onun alternatifini bulmak gerekli olmuştur. Bu yeni düşünce geniş kesimlerce benimsenince, onun da alternatifini bulmak gerekli olmuştur. Bu tavuk-yumarta döngüsü (Tavuk mu yumartadan çıkar, yumurta mı tavuktan?) hep sürecektir. Ama her ideolojinin bir değerbilimden doğduğunu düşündüğümüzde, değerbilime öncelik vermek gerekebilir.

Değerbilim için geçerli olan ortak değer (fr. *doxa*) ya da ortak anlam (fr. *sens commun*) ile basmakalıp (fr. *cliché*) kavramları gibi sözbilimsel betiler, daha sonra ideoloji için de önemli çıkış noktaları olarak algılanacaktır (Sarfati, 2002: 103-107). Ortak değer olarak sunulacak bir ideolojinin toplumlarca benimsenmesi kolaydır. Bu nedenle sözbilimdeki ortak değer ve ortak anlam kavramları değerbilim/ideoloji karşıtlığında sıklıkla başvurulan görüşlerdir. Burada kanıtlama biçimlerini de göz önünde bulundurmamak gerekiyor. Bir ideolojinin bilinenden, ortak değerden yola çıkarak alıcıya sunulması onun inanılabilirlik durumunu arttıracaktır.

90’lardan sonra, Marksist kuramın yaygın olduğu dönemden gelen bir önyargı ya da kaygı nedeniyle, ideoloji sözcüğü geniş kesimlerce kullanılmaz olur. İdeoloji kavramı yerine bugün ortak değer, ortak anlam ya da yeniden sunum / temsil (fr. *représentation*) kavramları kullanılmaktadır. Örneğin Pierre Bourdieu, ideoloji yerine ortak değer terimini kullanır (Bourdieu, 2000: 239; Eagleton, 2005: 222). Onun çalışmasında ortak değer, “dünyanın görünüşünü kuran ve dünyanın kendisinden doğan inançlar bütünü” (Aktaran Sapiro, 2007) olarak belirtilir. Bazıları ideolojinin değil, ideoloji sözcüğünün sonuna geldiğini belirtir. Buna neden olarak da ideoloji kavramını, bilimsel gelişmenin önündeki bir engel olarak görülür. Bu engel görmenin nedenini de Marksist yaklaşıma

bağlayanlar vardır. Öyle denilse de günümüzde de dünyanın her yanında ideolojiyi belirten sayısız çalışmalar yapılmaktadır. Elinizdeki çalışma da bunlardan birisidir.

Ortak değer kavramı toplumsal belleğe gönderimde bulunur. Bir eşya da ya da bir kişiden söz ederken genel bir kaniyi, inanış durumunu ve ortak olarak bilmeyi belirtir. Ortak değer az ya da çok türdeş (fr. *homogène*) olan inanışların, kanıların, düşüncelerin ve değerlendirmelerin tümünü belirtir. Ortak değer toplumdaki üyelerince kabul edilmiş olması gereklidir. Bunlar genel geçer değerler, önyargılar (fr. *préjugé*) ya da genel olarak kabul edilmiş önyargımlar (fr. *présupposition*) olabilir¹. Kavramlar arasında bazen sınırlar kalkabilmektedir. Örneğin ortak değer kavramı ortak anlam ile aynı anlamda kullanılmaktadır (Charaudeau & Maingueneau, 2002: 197). Her türlü iletişimde bu toplumsal değerlerden, ortak anlam ya da ortak değerlerden yararlanır. Toplumlara özgü ortak değerler ve bunlara ait durumların incelenmesi göstergebilim, söylem çözümlemesi, toplumbilim ve epistemoloji alanlarını ilgilendirir.

Değerbilim	İdeoloji
Bir değerbilim (fr. <i>axiologie</i>), değişmeyen ve durağan konumdaki değerlerin (fr. <i>valeur</i>) dizgesidir. (değişmez, durağan)	Bir ideoloji çok farklı biçimde değişebilen ve durağan olmayan düşünceler dizgesidir. (değişebilir, durağan değil)
Mahremiyeti (fr. <i>intimité</i>) ya da vücut ve ruh durumlarını ilgilendirir. Değerbilim duygulanımsal anlambirincikler (fr. <i>sème thymique</i>) ya da algı bütünlüğünden (fr. <i>proprioceptif</i>) oluşur.	Yenilik, varolamı değiştirme ya da almaşım (fr. <i>alternation</i>) durumlarını ilgilendirir. İdeoloji betisel anlambirinciklerden (fr. <i>sème figuratif</i>) ve soyut anlambirinciklerden (fr. <i>sème abstrait</i>) oluşur.
Değerbilimi değiştirmek kuramsal ve uygulama bakımından olanaksızdır ya da olanaksıza yakındır.	İdeolojiyi değiştirmek çok kolaydır. Değişebilir olması bu kolaylığı sağlar.
Değerbilim kanıtlayıcı stratejilerden ziyade, egemen olan/egemen olunan durumundan daha karmaşık durumdaki bir değerler dizgesini varsayar.	İdeoloji ortak değer (fr. <i>doxa</i>) üzerine kurulmuştur.
Değerbilim kavramı hem özneye (eslenik kt esleniksiz) hem de nesneye (olumlu kt olumsuz) gönderimde bulunur.” (Renoue, 2001: 20).	İdeoloji, değerbilim ve duygulanım (fr. <i>thymie</i>) bilinen belli bir değerler dizgesine gönderimde bulunur. İdeoloji terimi duygulanım terimini ilgilendirir.
Ben'in baskın olduğu bir durum vardır.	Biz'in baskın olduğu bir durum vardır.

Değerlerin toplumsal yapıdaki işlevleri açısından **Değişkenlik /değişken olmama durumu** ve **durağanlık / durağan olmama durumu**, ikili yapıyı birbirinden ayırmamıza olanak verir. Değerbilim, ortak değer ya da toplumsal düşünme biçimlerinde toplumsal farklılıklar olabilmektedir. Bu farklılıklar bir olayı anlamlandırmada, değerlendirmede ya da alınacak bir kararda görülebilmektedir.

Anlamı sorgulayan bir bilim olan göstergebilimde değerbilim ve ideoloji kavramları arasındaki ayrımı Greimas, dizisel ve dizimsel ilişkiye bağlı olarak açıklar.

“Değerler evreninin düzenlenişinin iki temel biçimini birbirinden ayırmak yerinde olur: dizisel eklemeli ve dizimsel eklemeli. Birinci durumda değerler (fr. *valeur*), dizge şeklinde düzenlenir ve değerbilim (fr. *axiologie*) olarak belirtilebilen değerli kılınmış (fr. *valorisé*) sınıflandırma (fr. *taxinomie*) olarak sunulurlar. İkinci durumda eklemeli sözdizimseldir ve göstergebilimsel oluşların (fr. *procès sémiotique*) gücü olarak görülen örnekçeler içine yerleşmiş durumdadır. Değerbilim (fr. *axiologie*) ile karşıt hale getirerek, bu değerleri ideoloji (sözcüğün dar anlamı ve göstergebilimsel anlamını düşünmek gerekir) olarak görmek doğru bir yaklaşım olacaktır” (Greimas, 1979: 179).

Değerbilim bir seçme işini (dizisel eksen), ideoloji ise bir düzenleme ve kurgulama işini (dizimsel eksen) belirtir. Greimas'ın sözünü ettiği dizisel ve dizimsel yapılanma yazınsal metinlerin oluşturulması, üretilmesi ve tüketilmesi için de düşünülebilir. Roman içinde de dizisel ve dizimsel eklemelişler olacaktır. Örneğin bir romanın başından itibaren kurgulanması, bir ideolojiyi benimsetmeye uygun olarak yapılabilir. Ama bu dizimsel sıralanma içindeki her değer için bir alternatifi vardır ve bunlar arasında yapılacak bir seçimi de değerbilim olarak görmek olasıdır. Değerbilim birden değişmez. İdeoloji de değerbilim içinden çıktığına göre ve her birey de kendi değer yargıları içinde yetiştiğine göre, yeni bir ideolojinin yaygınlık kazanması zor görünmektedir. İşte burada değer yargılarının seçilip sıralanmasının (dizimsel eksen) çok önemli bir işlevi vardır. Yani bilinen durumlardan yola çıkarak bazı yargıları tartışmalı duruma getirmek ve ardından kanıtlayıcı bir biçimde alıcıya sunmak, yeni bir ideolojinin kabul edilmesini sağlar.

Değerbilim değerlerden oluşur. “Bir değerbilime (fr. *axiologie*) katılan değerler (fr. *valeur*) gücüdür (fr. *virtuel*) ve ortak anlamsal evrenin göstergebilimsel eklemelişinden doğarlar. Bu açıdan söz konusu değerler, göstergebilimsel anlamlamanın derin düzeyine (fr. *structure profonde*) aittir” (Greimas, 1979: 179). Özne ile değer arasındaki ilişkiyi incelediğimizde, özne iki kipsel durumu yaşar ya da potansiyel olarak yaşayabilir. Bir değer için, /olmak-istemek/, sonrası da /yapmak-istemek/ edimleriyle kipleşen bir bireysel ya da toplumsal özne tarafından sorumluluğu alınır.

Göstergebilimsel çözümlemelerde kipler temelde iki eylemi niteler. Greimas bu durumu şöyle açıklar: “Etkilediği sözcük tipine göre, istemek eyleminin kipsel sözcüğü iki tür kipsel yapıyı oluşturur. Bunlar, kolaylık olması açısından **yapmak-istemek** ve **olmak-istemek** biçiminde belirtilir” (Greimas, 1979: 422). Bir özne kendisine sunulan bir değeri benimser, yani bunu /ister/. Sonra bu değeri yaşamak, onu içselleştirmek ister, yani /olmak-ister/. Sonra da bu değere göre yaşamak ve bu değeri başkalarıyla da paylaşmak ister, yani /yapmak-ister/. Elbette her öznenin her iki durumu zorunlu olarak istemesi gibi bir durum yoktur. Ama ideoloji açısından, bu yeni değerlerin kalıcı olması ve yaygınlaşmasında /istemek/ kipinin önemli bir yeri vardır. Greimas'a göre “**istemek** kipi, **zorunda olmak** kipi gibi, yapım ya da edim sözcüklerini ilgilendiren gücül bir önkoşul (fr. *préalable*) oluşturur” (Greimas, 1979: 421). İstek yoksa, olmak ya da yapmak durumlarından da söz edilemez. Kısaca göstergebilimsel anlamda, yüzeysel yapılar düzeyinden doğan ideoloji, eylemsel bir yapı olarak tanımlanabilir.

3. Bir Anlatım ve İkna Biçimi Olarak İdeoloji

İdeoloji daha önce de belirtildiği gibi, genel anlamda düşünceyi inceleyen bilim; toplumsal bağlamda ise, bir düşünce dizgesi ve toplumu yönlendirmeye yönelik bir dizgedir. Yani “ideoloji, belirli bir siyasal düşünürün fikirlerinin sistematiği değildir” (Mardin, 1992a: 15), sadece bir gücün anlatımının ve bu gücün eklemelişinin simgesel ve toplumsal işlevini belirtir. “İdeoloji için temsil (fr. *représentation*), söylem (fr. *discours*), simgeleştirme (fr. *symbolisation*), düşünme (fr. *pensée*), düşünce (fr. *idée*) gibi kavramlar önemlidir” (Tremblay, 1990: 81). İdeolojide, varolan bir durumun dil yoluyla yeniden oluşturulması söz konusudur. Bu açıdan her şey dilde göstergeler yardımıyla, simgeleştirilerek yeniden oluşturulur ve sunulur. Dilin bireysel kullanımı söylem demektir. Söylem, ideolojinin aktarım aracıdır ya da araçlarından birisidir. Bir yanda toplumsal bilgi birikimi olan ve değerbilimin konusunu oluşturan durağan biçimdeki düşünce vardır. Diğer yanda ideolojik söylemi oluşturan kişinin varolanın dışındaki düşünme biçimi vardır. Düşünme devrim halinde düşünceyi belirtir.

Toplumunu yönlendirmek için de doğal olarak bazı ikna edici stratejiler, yönlendirme durumları ve kanıtlama biçimleri olmak zorundadır. Bu nedenle her ideoloji tutarlı ve açık olan bir değerler dizgesini (fr. *système de valeurs*) önvarsayar. Bu değerler dizgesinin, etkilenmek istenen toplum tarafından içselleştirilmesi istenir. Bu süreçte, Marksist yaklaşımla söylenirse, yanlış bilinçlenme (fr. *fausse conscience*) biçiminde bir uygulama söz konusudur. Yanlış bilinçlenme, bir kanıtlama stratejisidir. Kişi doğru bilgilerden yola çıkarak kendi amaçlarına uygun bir strateji geliştirir. Böylece bir kişi ya da toplum belli bir şekilde düşünmeye, önerilen ideolojiyi benimsemeye yönelir. Her ideolojide aynı türden yöntem ya da strateji olmamaktadır.

İdeolojiye dilsel açıdan baktığımızda, bir ortak dili, ortak anlatım biçimini görebiliriz. Yine ilgili olduğu değerlerini ve ilgilerini belirten bir toplumsal kullanımı (fr. *sociolecte*) belirtir. Marksist, faşist, çevreci, feminist ya da liberal toplumsal dil kullanımları, kullanılan sözcükler bakımından ya da sözcüklerle ilgili yapılan anlamsal betimlemeler açısından farklılıklar gösterebilirler (Zima, 1999: 18). Her ideolojinin kendine özgü sözcük dağarcığı vardır ve sözcüklere yüklenen anlamlarda da farklılıklar görülebilmektedir. Hatta Oliver Reboul'a göre "kendine özgü bir dili ve sözcük dağarcığı olmayan ideoloji yoktur" (Reboul, 1980: 76). Bir ideoloji ulusalcılığa övgüler düzerken, bir başkası kozmopolitizmi savunur, bir başkası da enternasyonalizmi övebilir.

İdeolojik söylemin yapısını ve ikna biçimini inceleyen birçok bilim dalı vardır. Örneğin ruhçözümleme, toplumsal ya da bilişsel ruhbilim, ruhdilbilim, budunbilim, insanbilim, toplumbilim, toplumdilbilim, sözbilim, tarih, istatistik, edimbilim, göstergebilim, yorum bilgisi, metin dilbilim, budunsal yöntembilim ve elbette söylem çözümlemesi gibi bilim dalları, kendi çalışmaları bağlamında söylemle ilgilenirler (Günay, 2011: 24). 90'lardan başlayarak söylem çözümlemesi çok yaygın bir durum alır. Bunun sonucu olarak her türlü söylem (metin, sözlü dil, slogan, afiş, reklam vb) inceleme konusu yapılır. Altmışlı yılların ideoloji temelli metin çözümlemesi, günümüzde yerini söylem çözümlemesine bırakmış görünmektedir. Özellikle sözceleme kuramı ve edimbilim alanındaki gelişmelerin, söylemdeki ideolojinin yerinin saptanmasında ve işlevinin belirlenmesinde önemli yararları olmuştur. Fransız Söylem Çözümleme Okulu, Althusser ve Lacan'a gönderme yaparak ideolojik söylemleri çözümlenmeye çalışır.

Althusser ideolojiyi, bilinçaltı gibi sonsuz ya da tarihötesi (fr. *tranhistorique*) görür. Tarih dışı (fr. *atemporel*) değil tarihötesi olarak görür. Bilinçaltı gibi, ideolojinin de insanlığın düşünce alanı içinde olan bir boyut olduğunu kabul eder. O halde ideoloji, tarihten doğan bir durum değildir. Bu yaklaşımlardan sonra ideolojiyle ilgili iki tanım geliştirir:

1. "İdeoloji bireylerin gerçek varoluş koşullarıyla kurdukları imgesel ilişkinin bir imgesel tasarımıdır" (Althusser, 2003: 89). Yani her ideoloji, bireylerin gerçek varoluş koşullarıyla kurdukları imgesel ilişkiyi gösterir. Daha önce sözünü ettiğimiz /olmak-istemek/ ve /yapmak-istemek/ kipliklerini bu bağlamda düşünebiliriz.
2. "İdeolojinin maddi bir varoluşu vardır" (Althusser, 2003: 93). İnsanın tüm davranışlarının ideolojik olduğu söylenebilir. Her uygulama bir ideoloji yoluyla ve bir ideoloji çerçevesinde var olabilir. Yine, bir ideoloji, bir özne aracılığıyla ve özneler için vardır. Bunlar da ideolojinin maddi varoluş durumlarını belirtir.

Althusser'in bu yaklaşımına bağlı olarak denebilir ki, her devletin kendi yapısını sürdürmesi için geliştirdiği bir "yığın aygıtı" vardır. Dil, yazın, kültür, estetik duygu ya da okul da bunlar arasındadır.

4. Yazın ve İdeoloji

Yazınla ilgili çok farklı ilişkilerden, farklı boyutlardan söz edilebilir. Sanat hakkında söylenebilecek her söz soyuttur. Ayrıca sanatta, insana ait olanla teknik olanı birbirinden ayırmak kolay değildir. Yazınsal söylemin çözümlemesi sırasında ideolojik söylemler, yapılar, düşünceler nasıl ortaya konulabilir? Bunları sorguladığımızda yine özne, öznellik, kurgulama, yönlendirme gibi değişik kavramlarla karşılaşılır. Bir yazınsal yapıt içindeki ideolojik yapılar hem içerik açısından ele alınmalı hem de yazınsal anlatımın biçimi düzleminde sorgulanmalıdır.

Her yazınsal üründe ideoloji ile ilgili bir kısım bulunabilir. Bu belirtik (fr. *explicite*) ya da örtük (fr. *implicite*) biçimde bulunur. Maingueneau'ya göre, batı kültürünün her aşamasında ideoloji olmuştur. Hatta çağdaş kültürün bu duruma gelmesinde ideolojinin önemli bir yeri vardır (Maingueneau, 2007: 4). Fransız göstergebilimci Algirdas-Julien Greimas'ın ise, "sosyal bilimlerdeki her bilimsel çalışmanın, projenin ideolojik olacağını söylemesi" (1976: 38), bilimsel çalışmanın bakış açısıyla ilgisini belirtir. Bu yaklaşımlar doğrudur. Toplumsal kültür yaşamışlıklarla ilgilidir. Toplumsal gerçek, dünya ile yazınsal uzam arasında birçok benzerlik ya da farklılık bulunabilir. Yazındaki anlatımlar da değişik örnekçelendirmeler (fr. *modélisation*) üzerine kurulmuştur. Metinler değişik durumlar için örnekçeler sunarlar. Bunlar bir dönem için ideolojik yapılar, sınıfsal durumlardır. Marksist eleştirilerde genelde sınıfsal özellikler aranır. 60'lı yıllarda metin ile toplum arasında ilişkiye dayalı kuramlar oluşturuluyordu. Günümüzde bu türden kuramlar pek hoş karşılanmıyor. Maingueneau'nun söylediği gibi, bugün metinlerde başka ideolojiler egemen konumdadır.

Yazınsal anlatımın kendine özgü anlatım biçimleri içinde, belirtik ya da örtük olarak ideolojik söylemlerin bulunması doğaldır. Yazınsal anlatım, yapısı gereği her şeyi açık açık söylemez. Örtük olarak söylemek ya da sezinletmek bazen açık söylemekten çok daha etkili olabilmektedir.

Aslında metnin kendisi de başlı başına bir konudur. Dominique Maingueneau metni ruhbilime dayalı olarak şöyle tanımlar: "Metin, bilinçaltı güçlerini hem maskeleyen hem de açığa çıkaran bir yanılmalı uzamdır" (Maingueneau, 2007: 2). Bu açıdan her metinde örtük ya da açık biçimde ideoloji ya da başka düşünce biçimleri bulunabilir. Bilinçaltını gündeme getiren sadece Maingueneau değildir. "Althusser'e göre ideoloji, bireylerin özne olarak dolaylı yoldan sorgulanması açısından, bilinçaltıyla ilişkilidir" (Charaudeau & Maingueneau, 2002: 301). İki farklı düşünür, metin ve söylem konusunda bilinçaltına gönderimde bulunmaktadır. O zaman metin ya da söylem ideoloji için iyi bir uygulama alanı görünmektedir.

Marksist ideolojinin yaygın olarak kullanıldığı dönemlerde sıklıkla ele alınan konulardan biri de, yazınsal metin ile ideoloji arasındaki ilişkidir. O dönemde metin/ideoloji bağlamında yapılan ideoloji kaynaklı çalışmaların 80'li yıllardan başlayarak metin dilbilim (fr. *linguistique textuelle*), sözcemele kuramı (fr. *théorie de l'énonciation*), edimbilimsel kuram (fr. *théorie pragmatique*) gibi alanlara yöneldiğini görüyoruz. İdeolojik incelemelerin azalmasıyla birlikte bu kuramlara olan ilgi de artmıştır.

Karl Marx kültür ve ekonomi gibi alanları açıklamada üstyapı ve altyapı kavramlarına başvurur. Altyapı ekonomi ile ilgili, üstyapı ise ideoloji ile ilgilidir. Althusser bu kavramları geliştirir (Sarfati, 1999: 97). Devletin varlığını sürdürmesi için, devletin temsil araçlarının yanında, ideolojik araçlarını da işletmek zorunda olduğunu savunur. Toplumların ideoloji temelli yönlendirilmesi için belirli aygıtlar, iletişim araçları seçilmiştir. Althusser

“devletin bir tek baskı aygıtı, ama birçok ideolojik aygıtı vardır” (2003: 54) der. *Baskı aygıtı* doğrudan doğruya ve bilinçli olarak, tek bir merkezden yönetilen ve merkezileşmiş durumdaki *devletin kendisidir*. Althusser’e göre, devletin ideolojik aygıtları (DIA) olarak şunlar kabul edilebilir:

- Dinsel DIA (farklı kiliselerin oluşturduğu dizge)
- Öğrenimsel DIA (farklı, gerek özel gerekse devlet okullarının oluşturduğu dizge)
- Aile DIA’sı
- Hukuki DIA (“Hukuk dizgesi, devletin ideolojik aygıtlarından biridir” (Althusser, 2003: 83)
- Siyasal DIA (değişik partileri de içeren dizge)
- Sendikal DIA
- Haberleşme DIA’sı (basın, radyo, tv vb.)
- Kültürel DIA (yazın, güzel sanatlar, spor vb.)” (Althusser, 2003: 169).

Görüldüğü gibi DIA’lardan biri kültürel DIA’dır. Kültürel ürünler arasında yazınsal ürünlerin yeri çok önemlidir. Bu tür metinler ideolojinin geliştirilebileceği ve tartışılabileceği yerler olarak görülür. Yazarın “yaratıcı ben”inin toplumları yönlendirmesinde “toplumsal ben” olarak da işlev görmesi istenir ya da beklenir. Toplumların yönlendirilmesinde metinlerin yeri bu dönemde daha fazla hissedilir.

Üstteki kurumlara yenileri de eklenebilir. Örneğin ahlakla ilgili ideoloji, barışçılık ideolojisi, dilsel ideoloji, ekonomik ideoloji, estetik ideoloji, sağlıkla ilgili ideoloji, ulusalcı ideoloji gibi kurumlar, yapılar ya da olgular sayılabilir (Baylon, 2003: 256). Devlet kendi varlığını sürdürmede bu aygıtlara sıklıkla başvurabilmektedir. Örneğin dinsel, okulla ilgili, aile, hukuk, politika, sendika, bilişim ve kültürel ortamlar, ideolojinin yaygın olarak kullanıldığı yerler olarak görülebilir (Sarfati, 1999: 97). Bizi burada ilgilendiren kültür, estetik ya da ahlakla ilgili ideolojilerdir.

Yazınsal söylem kültür, estetik ve bir açıdan ahlakı ilgilendiren bir türdür. İdeolojinin en kolay ve yaygın biçimde uygulanabildiği alanların başında yazınsal söylemler gelir. Bu nedenle yazın ile ideoloji sıklıkla aynı yerde anılır. Yazınsal söylem ve ideoloji konusundaki tartışmaları birkaç başlık altında toplamak olasıdır.

Birinci olarak doğrudan ideolojik kaygılarla yazılmış metinler: Bunlar güdümlü (fr. *engagé*) yazın denen, belli bir ideolojik kaygı ile yazılmış, bir ideolojiyi öven yazınsal metinlerdir. Bu tür yapıtların sanatsal yanı tartışılabilir. Bir görüşü savunmak için ısmarlama biçimde yazılmış romanlar, tiyatrolar, destanlar ve başka örnekler verilebilir. Vasatı geçmeyecek türden yazılmış güdümlü ideolojik yapıtlar her dönemde az ya da çok görülmektedir.

İkinci olarak da örtük olarak belirli ideolojik yanlar taşıyan metinler: Bu başlık altına her türlü yazınsal ürünü koymada bir sakınca yoktur. Maingueneau’nun belirttiği gibi, her türlü yazınsal üründe az ya da çok ideolojik yansımalar vardır.

Birçok yazın araştırmacısı için ideolojik çözümleme ile yazınsal çözümleme aynı kaygı ile yapılan çalışmalar olarak görülür. Althusser için sanat yapıtları, yazarının bilinçli olarak ideolojilerini yansıttığı yerlerdir. Sanat yapıtı üzerine yapılan çözümlemeler de bu ideolojinin izlerini sanat yapıtı üzerinde araştırmaktır. Ona göre metin, daha önceden hazırlanmış ve oluşturulmuş bir ideolojinin yansıtıldığı yer değil, tersine yazar tarafından önerilen ideolojik gerilimlerin üretim yeridir.

Son olarak da metin çözümlemelerinden söz edilebilir. Bu çözümleme ideolojik konular olabileceği gibi başka konular da olabilmektedir. İdeolojik çözümlemelerin konusu olan söylem çözümlemeleri konusunda en belirgin olarak birinci Fransız Söylem Çözümleme Okulu ve Michel Pêcheux akla gelir. 1969'dan 1983 yılına değin, Michel Pêcheux'nün çevresinde toplanan dilbilimci, tarihçi ve felsefecilerden oluşan bir grup, kendi araştırmaları bağlamında bir söylem çözümleme ve ideolojiler kuramı oluşturmaya çalışırlar (Charaudeau & Maingueneau, 2002: 301, Günay, 2011:74). Bu Fransız söylem çözümleme uzmanı, dilin ideolojiyle yakın ilişki içinde olduğunu ve anlamın sözcüğün ya da göstergenin sürekli bir özelliği olmaktan çok, bir değişkeni olduğunu gösterir. Pêcheux'ye göre anlam, en azından kısmen, dil kullanıcılarının toplumsal olarak kurgulanan konularıyla belirlenmektedir. Ona göre "söylem, ideolojinin en temel ve somut dilsel biçimidir" (Aktaran, Oktar, 2001: 73). On dört yıllık dönem içinde gelişen bu yaklaşımdan bazı özgün tanımlar ve biçimler günümüze kadar gelebilmiştir. Örneğin Michel Foucault'nun söylemin oluşumu (fr. *formation du discours*) ve Marksizmle ilgili bazı yeni tanımlamaları bu dönemden kalanlar arasındadır. Pêcheux'nün önvarsayım (fr. *présupposition*) kavramından özellikle ayırmak istediği önoluşturma (fr. *préconstruit*) tanımı, bu kuramdan günümüzde kullanılan bir yaklaşımdır. Yine ideoloji, bilinçaltı ve söylem arasındaki ilişki bağlamında açıkladığı söylemlerarası (fr. *interdiscours*) kavramı, bu yaklaşımın görüşleri arasında değerlendirilir.

Emile Benveniste ve Dominique Maingueneau çizgisinde gelişen ikinci Fransız Söylem Çözümleme Okulu, Terry Eagleton'un söylediği, ideoloji sonrası gelişen (ve ideolojinin yerini almaya çalışan) kuramların arasında yer alır. Eagleton ideolojik çözümlemelerden sonraki dönemde daha çok önemser. "Sözcüğün en katı anlamıyla düşünüldüğünde, kültür kuramı Platon'a kadar gider. Ancak bize en aşına biçimlerini göz önüne alırsak, gerçekten 1965'ten 1980'e kadar, onbeş yıllık olağanüstü bir sürecin ürünüdür" (2004: 24). Gerçekten bu dönemde sosyal bilimlerde çok özgün kuramlar ve yaklaşımlar gelişmiştir. Ancak 15 yıl çok az bir süredir. Bu kuramın kısa sürmesini Eagleton kadere bağlar:

Kültür kuramının altın çağı çoktan mazide kaldı. Jacques Lacan, Calude Lévi-Strauss, Louis Althusser, Roland Barthes ve Michel Foucault gibi isimlerin öncü nitelikteki çalışmalarının üzerinden birkaç on yıl geçti. Aynı şekilde Raymon Williams, Luce Irigaray, Pierre Bourdieu, Julia Kristeva, Jacques Derrida, Hélèn Cixous, Jurgen Habermas, Fredric Jameson ve Edward Said'ın çığır açıcı erken dönem yazılarının da üzerinden hayli zaman geçti Aradan geçen zamanda, bu fikir ana ve babalarının yazınsal tutku ve özgünlüklerine yaklaşabilen pek fazla çalışma çıkmadı. Yine aradaki dönem, sayılan isimlerden bazılarına hiç de hayırlı gelmedi. Kader Roland Barthes'ı Paris'te bir çamaşırhane kamyonunun altına itti; Michel Foucault'nun başına AIDS'i musallat etti. Lacan, Williams, Bourdieu ve Said'i öbür dünyaya gönderdi ve Louis Althusser'i, karısını öldürdüğü için, bir akıl hastanesine kapattı. Görünen o ki, Tanrı bir yapısalcı değil!"² (Eagleton, 2004:1)

Çok kısa sürmüş de olsa günümüzdeki incelemelerde bu araştırmacıların yaklaşımlarından hala geniş bir biçimde yararlanılmaktadır.

Bir eleştiri, yalnızca yazının örtük olarak bir baskın ideolojiyi belirttiğini ortaya koymaz. Aynı zamanda yazınsal metin içindeki, metnin dokusuna işlemiş durumdaki örtük (fr. *implicite*), söylenmemiş (fr. *non-dit*) hatta yadsıyıcı (fr. *dénégation*) durumları da gösterir. Her durumda yazın, hem ideolojinin az ya da çok olarak var olduğu yerdir hem de ideolojinin üretildiği, tartışmaya açıldığı yerdir. Bir toplumsal gruba ait düşünce, etkili bir bilinç ile yaygınlaştırılmaya çalışılır.

İdeoloji ve söylem temelli çalışmalarda, “ideolojik çözümleme içinde anlam dizgelerinin ve dilin rolünün merkeziliğinin vurgulanması ağırlık kazanır” (Çelik, 2005: 15). Somut anlamların, toplumsal ve tarihsel olanın öneminin anlaşılmasıyla birlikte, ideolojik içeriğin ayrıntılı olarak çözümlenmesi ve anlam dizgelerinin tarihsel-toplumsal özgüllüğünü belirleyen temel öğelerin ortaya çıkarılması, ideoloji çalışmalarının yeni hedefi durumuna gelir.

Yazınsal ürünleri sosyolojik açıdan çözümlmek ile ideolojik açıdan çözümlmek arasında benzerlikler vardır. Her iki yaklaşımda da üretilmiş metin ile toplum arasındaki ilişki sorgulanmaktadır. İdeolojide, üretilen metnin toplumu ne kadar etkilediği, metindeki ideolojik boyutun nasıl yansıtıldığı ortaya konmaya çalışılır. Burada bir beklenti olduğu söylenebilir. Sosyolojik metin çözümlemesi ise, yazınsal metinler ile toplumsal durumlar arasındaki etkileşimin nasıl olduğunu araştırır” (Sapiro, 2007).

Bazı çalışmalarda olduğu gibi yazınsal söylemde ideolojinin varlığını yok saymak, yazınsal yapıt için yazarı yok saymakla eşdeğer görülebilir. Ancak Eagleton’un belirttiği gibi, “ne yazınsal metin ideolojinin bir dışavurumu, ne de ideoloji toplumsal sınıfın bir dışavurumudur. Metin sahnelenen bir tiyatro yapıtı gibi ideolojinin bir üretim şeklidir” (Eagleton, 1985: 79). Bu üretimde de bir değiştirme ve dönüştürme işlevi söz konusudur. Anlatılarda yazarın ideolojik yaklaşımı, genellikle kullandığı bakış açısına göre ve seçtiği anlatı kişilerine göre belirginleşir. Seçilen bakış açısı, ikna biçimlerinden biridir. Tanrısal bakış açısı, kahramanın gözünden anlatıya bakış ve olaya tanık olan bir kişinin gözünden bakış, anlatılanlara uygun inandırma biçiminin seçilmesi olarak değerlendirilebilir. İdeolojinin yansımada yazarın kullanabileceği diğer unsur olan anlatı kişilerinde, yazar savunduğu düşünsel yapıyı anlatı kişileri üzerinde gerçekleştirebilir ve onları özneleştirir. “İdeoloji, bireylere özne diye seslenir” (Althusser, 2003: 99). Onların varlığını belirginleştirdikten sonra dönüşüme elverişli bilinçlerini oluşturur. Ardından, metin içinde üretilen ideoloji okurla buluşarak, onu dönüştürüp özneleştirmeyi hedefler. Burada Althusser’in ideolojinin yayılımında tanımladığı seslenme, tanıma ve mutlak güven, yazınsal söyleme de uyarlanabilir (Larrain, 1995: 205). Kurgusal oluşuyla gerçek olandan ayrılan metin okura seslenir, okunur ve mutlak güveni yaratırsa okuru üretilen ideolojinin öznelere dönüştürebilir. Mutlak güvenin oluşmadığı yerde dönüşüm tamamlanamaz. Yapıtta bu güvenin verilebilmesi için örtük ya da belirgin bir ikna dizgesinin varlığı gerekir. Bu, genellikle anlatıdaki kişiler üzerinden aktarılmaya çalışılır. Anlatı kişileri hem kâğıttandır hem de gerçek dünyada karşılaşılabilecek kimliklerdir. Bir anlatı kişisinin tüm özelliklerini François Rastier şu biçimde belirtir (1973: 208):

- a. Tasarlanmış bir durumdur.
- b. Gerçek dünyadaki bir kişiye gönderimde bulunur.
- c. Anlatıdaki bulunma haline göre bir ruhu ve bir karakteri vardır.
- d. Bir bilince sahiptir.
- e. Kendine özgü bir kimliği vardır.
- f. Anlatı içinde yaptığı eylemleri karakterinin oluşmasına yardımcıdır. Karakteri yaptığı eylemler yoluyla oluşmaktadır.
- g. Bir insanı temsil ettiğine göre yazarla da okuyucuyla da ortak yönleri vardır.

Yazınsal uğraşanlar anlatının bu yanlarını bildiklerinden, anlatı kişileri yoluyla istedikleri ideolojileri okuyucuya esinleyebilmektedirler. İşte burada yazar, roman kahramanları yoluyla kendi düşüncelerini okuyucularına esinler ve mutlak güveni yaratmaya çalışır.

Kendine yeni özneler yaratan ideoloji değerbilime dönüşmeyi amaçlar. Bu durumda değişen özne yeterli gelmez, değişen kitlelerin olması hedeflenir. Kitleye ulaşmanın araçlarından biri de yazındır. Kurmaca olduğu bilindiğinden yazın ortak bir kabul alanıdır ve dönüşümü esnettiği için diğer aygıtlardan daha esnek ve ikna edicidir.

5. Sonuç

İdeoloji, XIX. yüzyılın başından bu yana batı toplumunun tanıdığı bir düşünce yürütme yoludur. Bazı dönemler toplum gündeminden düşmüştür. Marksizmin yaygınlaşması ile toplumda, bu ideoloji özellikle batı toplumunda çok önemli bir yer edinmiştir. Halkların özgürlüğü ve hakların kardeşliği yaklaşımı ile dünyanın her yanında bir dönem en çok tartışılan düşünce olmuştur.

Ancak Marksizmin batı toplumunun gündeminden düşmesine bağlı olarak, kavram en azından terim olarak kaybolmaya yüz tutmuştur. Daha önce de belirtildiği gibi, batı toplumu açısından “ideolojinin değil, ideoloji sözcüğünün sonunun geldiğini” kabul etmek doğru görünmektedir. Yani **ideoloji yerine ortak değer** (fr. *doxa*), **ortak anlam** (fr. *sens commun*), **yeniden sunum / temsil** (fr. *représentation*), **kültür kuramı** ya da bir başka ad kullanılabilir. Ama bu düşünce yine de yaşayacaktır. Bu sefer adı değişmiş olarak yer alacaktır, bunu da günümüz düşünsel ürünlerde yeterince görebiliyoruz.

Yazına gelince artık güdümlü olarak yazılmış ideolojik metinler eskisi kadar yaygın değildir. Bu tür yapıtların alıcı üzerindeki etkisi de her zaman tartışılmalıdır. Ancak örtük olarak, hiçbir ideolojik kaygı yokmuş gibi anlatılan, ama derinden derine sağlam bir ideolojik dokusu olan yapıtlar her dönemde vardır ve var olacaktır. Bu tür metinler olduğu sürece, üzerinde yapılan eleştiri, inceleme, yorum içerikli yazınsal incelemeler de her zaman olacaktır. Bir şey üretildiği sürece onun bir okuyucusu da olur. Bu okumanın da her zaman eleştirel ve çoğul okuma biçiminde olması normal bir durumdur.

Kaynakça

- Althusser, L. (2003) *İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları*, Çeviren: Alp Tümertekin, İstanbul: İthaki Yayınları.
- Aron, P. (2007) “L’Idéologie”, *CONTEXTES* içinde, No: 2, URL: <http://contextes.revues.org/index177.html> (son erişim: 01 Eylül 2011)
- Barthes, R. (1976) *S/Z*, Paris: Edition du Seuil.
- Baylon, C. (2003) *Sociolinguistique. Société, langue et discours*, Paris: Nathan-Université.
- Bourdieu, P. (2000) *Esquisse d’une théorie de la pratique*, Paris: Edition du Seuil.
- Charaudeau, P.; Mangueneau, D. (-yönetiminde) (2002) *Dictionnaire d’analyse du discours*, Paris: Editions du Seuil.
- Çelik, N. B. (2005) *İdeolojinin soykütüğü 1: Marx ve ideoloji*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Eagleton, T. (1985) *Eleştiri ve ideoloji*, Çevirenler: Esen Tarım, Serhat Öztöpaş, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Eagleton, T. (2004) *Kuramdan sonra*, Çeviren: Uygur Abacı, İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Eagleton, T. (2005) *İdeoloji*, 2. Baskı, Çeviren: Muttalip Özcan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları

- Greimas, A.-J. (1976) *Sémiotique et sciences sociales*, Paris: Editions du Seuil.
- Greimas, A.-J.; Courtès, J. (1979) *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*. Vol. I. Paris: Hachette-Université.
- Günay, V. D. (2002) *Göstergebilim yazıları*, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Günay, V. D. (2007) *Metin bilgisi*, Genişletilmiş 3 baskı, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- Günay, V. D. (2011) *Söylem çözümü*, İzmir: Yayınlanmamış doktora ders notları.
- Hamon, P. (1997) *Texte et idéologie*, Paris: PUF, coll. Quadrige.
- Hançerlioğlu, O. (1979) *Felsefe sözlüğü*, 5. baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Krysinski, W. (1981) *Carrefours de signes sur le roman*, The Hague: Mouton.
- Larrain, J. (1995) *İdeoloji ve kültürel kimlik*, Çeviren: Neşe Nur Domaniç, İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Lemelin, J.-M. "L'Analyse du Langage » URL: <http://www.ucs.mun.ca/~lemelin/sens.langu.htm> (son erişim: 01 Eylül 2011)
- Maigneueau, D. (2007) "L'idéologie: une notion bien embarrassante" *CONTEXTES* içinde, No: 2, URL: <http://contextes.revues.org/index189.html>. (son erişim: 01 Eylül 2011)
- Mardin, Ş. (1992a) *Din ve ideoloji*, 5. baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (1992b) *İdeoloji*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, C. (1996) *Ümrandan uygarlığa*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Oktar, L. (2001) "Bilimsel söylem ve toplumsal değişim", *Dilbilim ve uygulamaları* içinde, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İngiliz Dilbilimi Bölümü Yayınları, sayı: 2, [71-80].
- Rastier, F. (1973) *Essais de sémiotique discursive*, Paris: Maison de Mame, coll. Univers sémiotiques.
- Reboul, O. (1980) *Langage et idéologie*, Paris: PUF.
- Renoue, M. (2001) *Sémiotique et perception esthétique*, Limoges: PULIM.
- Sapiro, G. (2007) « Pour une approche sociologique des relations entre littérature et idéologie » *CONTEXTES* içinde, No: 2, URL: <http://contextes.revues.org/index165.html> (son başvuru:01 Ağustos 2011).
- Sarfati, G.-E. (1999) *Éléments d'analyse du discours*, Paris: Nathan-Université, coll. 128.
- Sarfati, G.-E. (2002) *Précis de Pragmatique*, Paris: Nathan-Université, coll. 128.
- Tremblay, R. (Automne 1990) "Analyse critique de quelques modèles sémiotiques de l'idéologie" *Philosophiques*, içinde, cilt: XVII, No: 2, [53-99].
- Zima, P. V. (1999) "İdeologie, théorie et altérité: L'Enjeu éthique de la critique littéraire" *Études Littéraires* içinde, cilt: 31, No: 3, [17-30].

Notes

¹ Wikipedia sözlüğü "Doxa" maddesi, URL: <http://fr.wikipedia.org/wiki/Doxa> (son başvuru: 20 Eylül 2011)

² Biz italik yazdık.